

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ นับว่าเป็นทรัพยากรพื้นฐานที่สำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ชาติและเป็นปัจจัยหลักในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ทรัพยากรดังกล่าวยังมีความสัมพันธ์และเชื่อมร้อยต่อกันอย่างมีดุลยภาพ ป่าไม้ที่สมบูรณ์จะช่วยป้องกันดินจากการชะล้างพังทลายจากน้ำฝน ช่วยดูดซับน้ำฝนไว้หล่อเลี้ยงลำห้วยลำธารทำให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี ดังนั้นป่าไม้จึงถือได้ว่าเป็นทรัพยากรที่สำคัญ การบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้จึงทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรดินและน้ำ ซึ่งเกี่ยวข้องกับโดยตรงด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้ในเขตภูเขาสูงชัน ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ทำให้เกิดน้ำไหลป่ารุนแรงในฤดูฝนเป็นผลทำให้เกิดน้ำท่วมฉับพลันในพื้นที่ตอนล่าง เกิดตะกอนในลำน้ำและอ่างเก็บน้ำ ตลอดจนทำความเสียหายต่อสภาพแวดล้อม มติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 3 ธันวาคม 2528 ว่าด้วยการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ในพื้นที่ ป่าสงวนแห่งชาติ สาระสำคัญคือ กำหนดให้มีพื้นที่ทั่วประเทศอย่างน้อยในอัตราร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ เพื่อประโยชน์ 2 ประการคือ ป่าเพื่อการอนุรักษ์กำหนดไว้เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ที่หายาก ป้องกันภัยธรรมชาติอันเกิดจากน้ำท่วมและการพังทลายของดิน ตลอดจนเพื่อประโยชน์ในการศึกษาการวิจัย และนันทนาการของประชาชนในอัตรา ร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศและในอัตราร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศเป็นป่าเพื่อเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตาม แม้นโยบายเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ถูกกำหนดไว้แล้วแต่ก็มิได้หมายความว่า การบริหารทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของไทยจะประสบผลสำเร็จตามที่กำหนดไว้ สาเหตุหลักของการดำเนินงานที่ไม่ประสบผลสำเร็จ 2 ประการคือ ประการแรกเกิดจากนโยบายหรือแผนที่กำหนดขึ้นนั้นไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง เพราะกำหนดมาจากเบื้องบนเป็นหลัก ประการที่สอง เกิดจากการกำหนดนโยบายหรือแผนที่ปฏิบัติโดยกลไกของรัฐที่ไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร โดยที่ผ่านมาการบริหารทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขาดจุดเน้นเรื่องการจัดการในระดับพื้นที่อย่างทั่วถึง รวมทั้งขาดการประสานงานอย่างเป็นระบบระหว่างหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง และการที่รัฐไม่เปิดโอกาสและกระจายอำนาจ

ความรับผิดชอบให้แก่องค์กรประชาชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (วิรัช นิภาวรรณ, 2535)

ดังนั้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ซึ่งประกาศใช้ ปี พ.ศ. 2540-2544 โดยมุ่งเน้น การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นหลัก ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้น ได้เน้นไปที่กระบวนการมีส่วนร่วมทุกระดับชั้น กรมป่าไม้ได้ปรับเปลี่ยนนโยบายให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาประเทศ โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เน้นการสร้างความรู้ ความเข้าใจ สร้างจิตสำนึกของชุมชน สนับสนุนองค์กรชุมชนและการดำเนินกิจกรรมที่มีส่วนร่วมในการป้องกัน อนุรักษ์ และฟื้นฟู ตลอดจนการจัดการ บนพื้นฐานความเป็นจริงแล้ว การจัดการทรัพยากรของไทยในส่วนพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารบนภูเขานั้น รัฐได้ดำเนินการมาเป็นระยะเวลานาน แต่รูปแบบการปฏิบัติหรือวิธีปฏิบัติส่วนใหญ่จะเป็นการดำเนินการของภาครัฐมากกว่าการที่จะให้ภาคเอกชนหรือชุมชนมีส่วนร่วม การที่จะประสบผลสำเร็จอย่างยั่งยืนจึงยังไม่สรุป จนถึงปัจจุบันนโยบายของรัฐได้คิดถึงความสำคัญของเอกชนหรือชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนบนพื้นที่ภูเขาหรือชุมชนในพื้นที่ให้เข้ามามีส่วนร่วม จึงน่าจะเป็นหนทางนำไปสู่ความยั่งยืน

ป่าต้นน้ำแม่สะงะ เป็นป่าต้นน้ำลำธารที่สำคัญประกอบด้วยป่าธรรมชาติดั้งเดิม และป่าที่ได้รับการปรับปรุงโดยหน่วยงานของกรมป่าไม้ เป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธาร ที่สำคัญคือ ลำน้ำแม่วาง ลำน้ำแม่แจ่ม ไหลลงแม่น้ำปิง ลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาสูงชันสูงจากระดับน้ำทะเลระหว่าง 700 -1500 เมตร สภาพป่าทั่วไปอยู่ในชั้นสมบูรณ์พอสมควร มีความหลากหลายและความหนาแน่นของชนิดพันธุ์ไม้ ทั้งไม้ยืนต้นและพืชชั้นล่าง นับได้ว่ามีความสำคัญต่อแหล่งเกิดของต้นน้ำลำธาร แต่บริเวณใกล้เคียงเป็นที่อยู่อาศัยทำกินของชุมชน ทำให้ป่าต้นน้ำแม่สะงะเกิดความล่อแหลมและเปราะบางจากการถูกบุกรุกทำลาย จิตสำนึก และพฤติกรรมของชุมชนใกล้เคียงจึงมีอิทธิพลต่อปัญหาดังกล่าว

ในบริเวณใกล้เคียงป่าต้นน้ำแม่สะงะ ประกอบด้วยชุมชน คือกลุ่มชุมชนแม่แฮ ตำบลแม่जार อำเภอแม่แจ่ม และหมู่บ้านใกล้เคียง ในเขตตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ รวม 14 กลุ่มบ้านตั้งอยู่ในพื้นที่ต้นน้ำ 2 ต้นน้ำ คือต้นน้ำแม่แฮ ซึ่งเป็นต้นน้ำย่อยของแม่น้ำแม่แจ่ม และต้นน้ำแม่เตียน ซึ่งเป็นต้นน้ำย่อยของน้ำแม่วาง ประกอบด้วยชุมชนชาวเขา เผ่าต่าง ๆ คือเผ่ากะเหรี่ยง เผ่าม้ง และจีนฮ่ออาศัยอยู่ อาชีพส่วนใหญ่ในปัจจุบันเป็นการทำเกษตร เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ และอาชีพค้าขาย พอเลี้ยงกลุ่มบ้าน อาชีพที่ทำรายได้ให้ชุมชน คือการทำสวน มีสวนผลไม้ ไม้เมืองหนาวต่าง ๆ เช่น บัวย สาลี่ พลับ ท้อ สวนไม้ดอกไม้ประดับ ไม้ตัดดอกตัดใบชนิดต่าง ๆ และ สวนผัก ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจของกลุ่มชุมชนนั้น ประชากรนับถือศาสนาพุทธ คริสต์

และอื่น ๆ การศึกษาของเยาวชนในพื้นที่ มีโรงเรียนระดับชั้นมัธยมปีที่ 3 บ้านแม่แฮ สาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้ากำลังขยายให้บริการ ซึ่งให้บริการไปแล้วหลายหมู่บ้าน การใช้น้ำอุปโภคบริโภคใช้ระบบประปาป่าภูเขาและจากแหล่งน้ำต่าง ๆ เช่น ลำห้วย ฝายเล็ก ๆ อ่างเก็บน้ำเล็ก ๆ แบบชลประทาน ชาวบ้านเป็นส่วนใหญ่ การคมนาคมยังไม่สะดวก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในฤดูฝนถนนบางช่วงชำรุด ทำให้การสัญจร เดินทางลำบาก ระยะทางจากจังหวัดเชียงใหม่ ผ่านอำเภอสันป่าตอง ผ่านอำเภอแม่วาง เป็นระยะทางประมาณ 90 กม.

จากสภาพที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้เกิดความสนใจและอยากทราบว่า ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง ป่าต้นน้ำลำธารแม่สะงะ มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำ และมีบทบาทในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเป็นอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคในการเข้ามามีส่วนร่วมอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำของประชาชนหรือไม่ อย่างไร

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร
2. เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร
3. เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ

ลำธาร

1.3 สมมติฐานในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้เป็นแนวทางในการตั้งสมมติฐานสำหรับการศึกษาดังนี้

1. ปัจจัยทางด้านการดำรงตำแหน่งที่ต่างกัน มีผลทำให้ประชาชนมีระดับความรู้ความเข้าใจ และระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารไม่ต่างกัน
2. ปัจจัยทางด้านการเป็นสมาชิกกลุ่มต่างกัน มีผลทำให้ประชาชนมีระดับความรู้ความเข้าใจ และระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารไม่ต่างกัน
3. ปัจจัยด้านความถี่ ในการรับข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าต่างกันมีผลทำให้ประชาชน มีระดับความรู้ ความเข้าใจ และระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารไม่ต่างกัน

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

1.4.1 ขอบเขตของพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้คัดเลือกพื้นที่ศึกษาประชากรกลุ่มตัวอย่างที่อาศัยอยู่ในชุมชน 14 หมู่บ้าน ในพื้นที่ป่าต้นน้ำแม่สะงะ ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง และตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

1.4.2 ขอบเขตของเนื้อหาในการศึกษา

เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร และเพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร

การศึกษามุ่งเน้นศึกษาระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร ได้กำหนดลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผลและสภาพปัญหาอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารแม่สะงะ

1.5 คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

ป่าอนุรักษ์	หมายถึง	พื้นที่ป่าที่สงวนไว้เพื่อรักษาสภาพสิ่งแวดล้อม เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร รักษาไว้ซึ่งพันธุ์พืช - พันธุ์สัตว์ ป้องกันภัยธรรมชาติอันเกิดจากน้ำท่วม และการพังทลายของดินตลอดทั้งเพื่อประโยชน์ในการศึกษาการวิจัย
การมีส่วนร่วม	หมายถึง	การที่ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่การกำหนดปัญหา การวางแผน การจัดการการตัดสินใจเลือกแนวทางการแก้ปัญหา การติดตามผล และการได้มีส่วนร่วมรับผลประโยชน์จากกิจกรรม
ความรู้ความเข้าใจ	หมายถึง	ระดับความรู้และความเข้าใจที่ได้รับจากการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ เกี่ยวกับความสำคัญของป่าต้นน้ำลำธาร

การอนุรักษ์	หมายถึง	การใช้ทรัพยากรด้วยความฉลาดและก่อให้เกิดประโยชน์ต่อมวลชนมากที่สุด พยายามใช้ทรัพยากรนั้นให้ยืนยาวมากที่สุดโดยให้มีการสูญเสียทรัพยากรน้อยที่สุด
ประชาชน	หมายถึง	ประชาชนดั้งเดิมที่อยู่บริเวณพื้นที่ต้นน้ำแม่สะงะ
ปัญหาอุปสรรค	หมายถึง	ปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารเปลี่ยนแปลงไป
ต้นน้ำลำธาร	หมายถึง	พื้นที่ตอนบนของกลุ่มน้ำที่มีป่าไม้ปกคลุมบริเวณพื้นที่รับน้ำฝน ควบคุมปริมาณและคุณภาพของน้ำ ทำให้การระบายน้ำลงสู่ลำธารสายย่อยแล้วรวมกันเป็นลำน้ำสายหลักในกลุ่มน้ำต่อไป
ตำแหน่งที่เป็นทางการ	หมายถึง	การดำรงตำแหน่งของประชาชนที่ได้รับการแต่งตั้งจากหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน สมาชิก อบต. ผสส/อสม
ตำแหน่งที่ไม่เป็นทางการ	หมายถึง	การดำรงตำแหน่งของประชาชนที่ได้รับมอบหมายบทบาทหน้าที่ในการเป็นผู้นำของชุมชนและผู้นำกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ได้แก่ ผู้นำกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ผู้นำศาสนา ผู้นำพิธีกรรม (หมอผี หมอพื้นบ้าน) ผู้นำอื่น ๆ (ผู้นำเหมืองฝาย)